

Átoknak álcázott áldások

Az átok egyik különleges formájának példái a népköltészetben

A magyar néprajzi irodalom alig foglalkozott az átok kérdésével. Az első összegező magyar néprajzi kézikönyvben Solymossy Sándor néhány mondatnyi szövegrészlet erejéig érintette a kérdést *A kimondott szó varázseréje* című alfejezetben az „ősvallási babonák” keretében: „Az áldás vagy átok a kimondó hite szerint feltétlen teljesül a kifejtett szó varázseréjénél fogva. Ebből viszont az következik, hogy e formuláknak állandónak, szószerintinek kellett maradniok, s csak így idézhetőek sikeresen. Az áldás és átok egykori kezdetleges formái a népi babonák körében az úgynevezett »ráolvasás« alakjában találhatók meg.”¹ E mondatok előtt még néhány gondolatot fogalmaz meg, ami részben az átokra is vonatkozik: „A megszólamlás az illető akaratának szuggesztív kifejezője jó vagy rossz irányban. Az ilyen megszólamlás is állandó formulává rögződött a később nagy jelentőségre szert tett »áldás« és »átok« szövegeiben, és mind erősebb gyökeret vertek a fejlettebb vallási rendszerekben máig.”²

A fogalom meghatározását a Magyar Néprajzi Lexikon szócikke keretében Pócs Éva fogalmazta meg még a 20. század hetvenes éveinek derekán: „Az átok beszédformula, amellyel a beszélő valakinek, valaminek vagy saját magának rosszat kíván (az utóbbi akkor fordul elő, ha egy kijelentés igazát akarják bizonyítani: ha nem mond igazat, bűnhődjék meg az önátok által), tehát negatív, rontó célú.”³

Emlékezetem szerint valamikor a 20. század kilencvenes éveinek második felében – Pócs Éva szervezésében – egy tudományos konferenciaso-

¹ SOLYMOSSY 1943. 323.

² Ugyanott.

³ ORTUTAY (főszerk.) 1977. 166.

rozat keretében, melynek címe *Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben* volt, tanácskozást tartottak *Áldás és átok, csoda és boszorkányság* témakörben, s a tanácskozás előadásainak kötete 2004-ben meg is jelent azonos címmel.⁴ A kötetben az áldás és átok kérdéskörével kapcsolatban mindössze négy dolgozat jelent meg, ami annak bizonyítéka, hogy az átok vizsgálata nem keltette fel a magyar néprajzkutatás érdeklődését, különösen nem érintették az előadók az átok kérdését a magyar folklórban, főleg nem a magyar népköltészeti vonatkozások mentén.

Elképzeltető, hogy ennek magyarázata a magyar *átok, átkozódási gyakorlat, átokformula* vizsgálata hiányának tulajdonítható, s egyáltalán a magyar *átkozódási kultúra* kutatásának elhanyagoltságával indokolható. Mindemellett az sem meglepő, hogy a magyar folklorisztika napjainkig sem hozta össze az első átokformula-korpuszt sem. A magyar folklór egyetemi tankönyve nyilvánvalóan a kisepikai prózaműfajok (nem a kis epikai prózaműfajok?) fejezetben érinthette volna a problematikát, ez azonban ott is elmaradt; mindössze a szakirodalom felsorolása keretében történik utalás a fentebb már bemutatott lexikoncímszóra.⁵ Előmunkálatnak tekinthető kezdeményezés (tanulmány, átokformula-gyűjtemény, kisebb közlések) sem kerülnek említésre, ami ugyancsak annak a jele lehet, hogy a kérdés vizsgálatát a magyar népköltészet-kutatás a múltban és a régmúltban is teljességgel elhanyagolta. Persze nem ez az egyetlen nagy mulasztása a magyar folklorisztikának; több hasonlót is meg lehetne említeni, de ennek a dolgozatnak nem az adósságok felemlegetése a célja.

Felelőtlenség lenne kijelenteni, hogy a balkáni (sok tekintetben lényegesen archaikusabb) folklór keretében artikulálódó gazdag átokkultúra egyenes következménye, hogy az átok kérdéssel kapcsolatos gyűjtések és kutatások napjainkra már elég jó áttekintést kínálnak a kérdés vizsgálói és a komparatisták számára. Az viszont vitathatatlan, hogy néhány gazdag átokformula-gyűjtemény áll rendelkezésre, s több tanulmány is vizsgálja a kérdést, fontos szempontokat vetve fel a szerb (és részben délszláv) átokkultúra kapcsán. Ezeknek többségét egy korábban írt és közzétett dolgozatban alkalmam volt áttekinteni.⁶

Egy szerb népköltészeti lexikon a következő meghatározását adja az átok fogalmának: „Az átok közvetve vagy közvetlenül kimondott tömör, költőileg fejlett, leginkább ritmikailag formába öntött kívánság. A ros-

⁴ PÓCS (szerk.) 2004.

⁵ VOIGT (szerk.) 1998. 345.

⁶ Lásd: JUNG 2009. Azóta elem került még: PERIĆ 2006. S tudomásom van egy további műről is.

szat hívja ki az ellen, akire (vagy amire) irányul. Erős emocionális töltéssel kerül kimondásra, leginkább a gyűlölet tömör érzésével [...] a szó varázseréjébe vetett hiten alapul. Az átok irányulhat dolgokra, növényekre és állatokra, de mindenekelőtt emberre. Igen elterjedt és változatos szerepe van a népköltészetben.”⁷ A szócikkben ez is olvasható: „A szerelmi költészetben gyakran átok formájában mondják ki az áldást.”⁸ A szócikkben bemutatott példák elsősorban a szerb verses epikából valók, a prózaepikából nem hoznak példákat, a népköltészet nem verses része említésre sem kerül benne.

Bár népköltészeti lexikonról van szó, az átoknak mint beszédformulának kérdését nem tárgyalja, s mint láttuk, kizárólag a verses epikában (tehát egy másik népköltési műfajban) felbukkanó példáira épül. Ebből következően – úgy tűnik – nem is tekinti külön műfajként meghatározható kategóriának, hanem egyfajta szövegépítő elemként számol vele a verses epika szerkezetében.

Igen jó meghatározás olvasható egy irodalmi (terminológiai) lexikonban. Ez a lexikon abból a felfogásból indul ki, hogy a népköltészetet a szerb kutatás népi irodalomnak (narodna književnost) tekinti, s az egyetemeken is az irodalmi tárgyak között oktatják. Az alábbi meghatározás Hatidža Krnjević folklórkutatótól származik: „Az átkok archaikus népi beszédformák (alkotások), néha a negatív, »fekete mágia« keretében, melyek a szóbeli eredetű irodalom minden formájában felbukkannak, s azon a hiedelmen alapulnak, hogy a kimondott szó ereje mindenképpen megvalósul. Az átkozódó rosszindulata hozza őket létre leggyakrabban haragból, hogy baj érje azt, akire kimondják. Ebből következik az átkok kegyetlensége és tragikus volta.”⁹ A szócikkben felsorolt példák a szerb verses népköltészetből származnak, tehát a szerző ebből következően az átkot (átkoformulát) csak más népköltési alkotások összetevőjeként képzelel el, vagyis nem tekinti más, külön népköltési műfajként meghatározható kategóriának. A meghatározásból az is kitetszik, hogy ide értendő a verses formájú népköltési műfajok mellett a prózai formában megvalósuló népköltészet is. A példák azonban ebben a szócikkben is kizárólag a szerb verses epikából és népi lírából valók, valamint utalás történik a Bibliára, Dávid zsoltáira.

A legutóbb megjelent szerb egyetemi népköltészeti tankönyv más irányból közelíti meg az átkok kérdését. Külön fejezetben tárgyalja a rövid beszédformák típusait, s ezekről a szerző elmondja, hogy a népköltészet

⁷ PEŠIĆ–MILOŠEVIĆ–ĐORĐEVIĆ 1984. 119.

⁸ Ugyanott 120.

⁹ ŽIVKOVIĆ (gl. urednik) 1992. 358.

heterogén kategóriáját képezik, melyet egyes kutatók a próza területéhez, mások pedig a költészethez sorolják. (Itt nyilván a verses népköltészetet értendő.) Közös jellemzőként az egyszerű szerkezetet említi, de utal régiségükre és ennek alapján külön (műfaji?) sajátosságaikra. Itt említi a szerző a *találósokat*, a *közmondásokat*, de ezek közé a beszédformák közé sorolja az *esküket*, *átkokat* és *áldásokat* is.¹⁰

Ezek után anélkül, hogy részletesebben tárgyalná a kérdést, egyszerű formaként beszél róluk, s példákat idéz Vuk Karadžić kiadványaiból, ahol ezek megtalálhatóak, például az átkok. De utal előfordulásaikra a népi prózában is. Mindebből az olvasható ki, hogy ez a képlekeny és tétova besorolás is az egyszerű formák, a kis formák közé képzelel el az átkot is mint beszédformát.

A bemutatott elképzelések arra utalnak, hogy a szerb népköltészeti irodalom sem jutott nagyon messze az átoknak (átokformulának) mint beszédformulának elméleti megközelítése terén. Hogy azonban az egyszerű forma kifejezés is felbukkan a megközelítésben, arra utalhat, hogy André Jolles egyszerű formákról szóló műve is megfordulhatott a kutatók kezében, tehát nem elképzelhetetlen, hogy a jövőben a jolles-i elképzelések mentén fogják majd a kérdést tárgyalni.¹¹

Ennél tovább nem kívánom folytatni az átoknak, mint népköltési kategóriának vizsgálatát a szerb folklorisztikai irodalomban. Az alábbiakban bemutatom azokat a példákat, amelyek az átoknak álcázott áldást (tehát a kváziátkot) dokumentálják egyrészt a szerb, másrészt a magyar folklórban.

Az átok felbukkanását a szerb verses népköltészetben Jaša Prodanović először még 1928-ban publikált dolgozata mutatta be a szakmában.¹² Ezt a dolgozatot idézik vagy hivatkozzák azóta is mindenütt. Prodanović dolgozata nem elméleti pretenziókkal készült, ennek ellenére mégis érdemes átfutni azokat a szempontokat, amelyeknek alapján számba veszi az átok példáit elsősorban Vuk Karadžić szerb népdalgyűjteményei alapján.

Prodanović megállapítja, hogy átokkal sújthatják a dolgokat, növényeket és természetesen az embert. Úgy találja, hogy a népköltészetben legritkábban fordul elő az önátok, s állatokat is ritkán átkoznak meg. Ezeket a szempontokat – mint láttuk –, később sokan kamatoztatták, Prodanovićra való hivatkozás nélkül. A szerző egyébként nem törekedett másra, mint

¹⁰ SAMARDŽIJA 2007. 91–96.

¹¹ Nemrégiben jelent meg egy válogatás, amely deklarálta is a jolles-i elképzeléseken alapul: *Kleut, Marija (priredila): Jednostavni oblici narodne književnosti*. Novi Sad, 2010. (Deset vekova srpske književnosti, Knjiga 6.)

¹² Magam egy későbbi kiadását használtam: *Kletva u narodnoj poeziji*. In: PRODANOVIĆ 1932. 191–207.

annak illusztrálására, hogy a szerb népköltészetben (értelmezése szerint a verses epikában és a népi lírában) igenis számos példája szerepel az átkozódásnak és átkoknak, s ezt mindig szövegidézetekkel bizonyítja. Ennek bizonyítására azért volt szükség, mert többen úgy vélték, hogy a szerb népköltészet (különösen a hősköltészet) emelkedett nemzeti jegyeihez az átok és átkozódás méltatlan tartalmi elem.¹³ Érdekesek azok a megállapításai, amelyek szerint a népköltészetben beszélni lehet előre megfontolt szándékkal kimondott átkokról és olyanokról, amelyeket az ember – a példák alapján a verses epika és a népi líra szereplői – pillanatnyi haragjukban, dühükben mondanak. Figyelme az átokmondás alkalmaira is kiterjed, persze nála sem olvasható, hogy az átok (mint beszédforma vagy beszédformula) megfigyelhető-e a népköltési szövegeken kívül, mint külön népköltési kategória. Jolles könyve az egyszerű formákról¹⁴ csak néhány esztendővel Prodanović dolgozatának (első) megjelenése után látott napvilágot, tehát – ha volt is elméleti vonzalma – az új műfajelméleti elképzelésekkel nem találkozhatott. A dolgozatom elején idézett magyar elképzelés (Solymossy Sándortól) ugyancsak nem mutatja a jolles-i elképzelések ismeretét, bár az már az egyszerű formákról szóló mű megjelenése után íródott és látott napvilágot.

Prodanovićnál olvasható először a szerb folklorisztikai irodalomban, hogy Karadžić népdalkiadványaiban nem csupán kegyetlen és feltételes átkokról értesülhetünk, hanem kváziátkokról is, amelyek voltaképpen nem is átkok, csupán kimondásuk körülményei és formája kelthetik az átok benyomását. Az átoknak erről a különleges formájáról sem beszél részletesebben Prodanović, csupán részleteket idéz a szerb népi líra szövegeiből. Csupán ennyit ír: „Van egy fajtája az átoknak, ami tulajdonképpen átkozódás formájában kimondott áldás.”¹⁵ Ebből a mondatnyi megállapításból indultam ki magam, amikor előkerestem a kérdéses szerb lírai népköltési alkotásokat, s melléjük állítottam azokat a már korábban megismert magyar mondászerű alkotásokat, amelyek ugyanabba a körbe tartoznak. A szerb lírai szövegeket magyar fordításban is bemutatom az olvasónak.

¹³ Hasonlóképpen a magyartól idegennek véli az átkot és az átkozódást: KÁLMÁNY 2009. 72–75.

¹⁴ Horvát kiadása: *André Jolles: Jednostavni oblici. Zagreb, 1978.*

¹⁵ PRODANOVIĆ 1932. 204.

Kletva za kletvom

*Devojka se u Drenovcu kupa:
baci suknju u zelenu travu,
a košulju kraj vode Drenovca.
Prikrade se ovičar od ovaca
te ukrade košulju devojci.
Ljuto kune Drenovka devojka:
„Ko to moju košulju ukrade?
Triput mu se iljadile ovice!
A konji mu polje prekrilili!
Pšenica mu po dolu polegla,
a po bregu na srp navalila!”
To začula ovičareva majka:
„Ko to kune mojega ovičara?
Do jeseni u mom dvoru bila,
a do druge i čedo rodila!
Ja mu baba košulju spravila!”¹⁶*

Átok átok után

*A leányzó a folyóban fürdik:
Szoknyáját a zöld fűbe ledobta,
Ingét pedig a folyóvíz mellé.
Birkapásztor meg odalopózott,
És ellopta ingét a leánynak.
Átkozódott drenovói lányka:
Ki az, aki ingemet ellopta?
Juha elljen háromszor ezerszám!
Lovai a sík mezőt ellepjék!
Gabonája völgyben lefeküdjön,
Sarlója meg hegyen vágjon rendet!
Meghallotta a juhásztor anyja:
Ki átkozza az én pásztoromat?
Őszidőig a házamba jöjjön,
A másikig magzata szülessen!
Én meg, szüle, inget varrjak néki!”¹⁷*

¹⁶ KARADŽIĆ 1977. 272. No 529.

¹⁷ Saját fordítás.

Marina kletva

*Majka Maru kroz tri gore zvala,
kroz tri zvala, kroz četiri dala,
Mara joj se kroz devet odziva.
„Jasi l', Maro, ubelila platno?”
„Nisam, majko, ni do vode došla,
a kamo li ubelila platno!
Jovo mi je vodu zamutio;
kun' ga, majko, i ja ću ga kleti!
E da bog da te se obesio!
O zlu drvu – o mom belu grlu!
E da bog da – tavnice dopao!
Tavnica mu moja nedra bila!
E da bog da – sindžira dopao!
Sindžir bile moje bele ruke!
E da bog da – voda ga odnela!
Moja majko, na me ga nanela!”¹⁸*

Mara átka

*Marát anyja hívta hegyen által,
Három hegyen, de négyig elhallott;
Válaszolt is Mara kilenc által.
Fehérek már, Mara, mind a vásznak?
A vízig sem értem, édesanyám,
Nemhogy mindet kifehérítettem!
Mert a vizet Jovo felkavarta,
Átkozd, anyám, én is megátkozom!
Adja Isten, félakassza magát!
Egy faágra – a fehér nyakamra!
Adja Isten – tömlöcbe bezárják!
Börtönévé az én ölem váljon!
Adja Isten – láncra verve nyögjön!
A lánc legyen a két fehér karom!
Adja Isten – a víz elsodorja!
Vigye, anyám, s reám visszahozza!”¹⁹*

¹⁸ KARADŽIĆ 1977. 273. No 531.

¹⁹ Saját fordítás.

Zejnina kletva

*Vezir Zejna po bostanu vezla,
po bostanu i po đulistanu.
Majka Zejnu na večeru zvala:
„Odi, Zejno, večer večerati,
večerati sečerli-baklavu!”
Zejna majci tijo odgovara:
„Večerajte, mene ne čekajte!
Nije meni do vaše večere,
već je meni do moje nevolje:
danas mi je dragi dolazio,
i veliki zulum počinio:
po bašči mi cveće počupao,
na đerđefu svilu zamrsio.
Kun' ga majko, obe da kunemo!
Tavnica mu moja nedra bila!
Ruke moje – sindžir oko vrata!
Usta moja oči mu ispila!”²⁰*

Zejna átka

*Vezér Zejna kinn hímzett a kertben,
Kinn a kertben, meg a rózsakertben.
Anyja Zejnat vacsorázni hívta:
Gyere, Zejna, együnk estebédet,
Vacsorázd meg mézes baklavádat!
Zejna néki halkan válaszolta:
Vacsorára ne várjatok engem!
Semmi kedvem mostan vacsorázni,
Az én bajom aggaszt engem éppen:
Mert ma hozzám eljött a kedvesem,
És ellenem nagy bajt elkövetett:
A kertemben virágom kitépte,
A hímzésem selymét összetúrta.
Átkozd anyám, mindketten átkozzuk!
Az én ölem legyen a börtöne!
A két karom – nyakát leláncolja!
Az én ajkam két szemét kiszívja!²¹*

²⁰ KARADŽIĆ 1977. 274. No 533.

²¹ Saját fordítás.

Szent György-napi átok

Ha Szent-György napján esik az eső, jó termés lesz. Ennek a legendája: „Egyszer egy magyar katonagyereket (bakát) elfogtak a muszkák, és azt mondták neki, hogy nem lövetik agyon, ha megátkozza hazáját, szép Magyarországot. A legény hasznos átkot szórt hazájára: Megátkozlak Magyarország, minden évben Szent-Györgynapi esővel!” S azóta ad is az Isten minden Szent-Györgynapon esőt, a mely a gabonának csak hasznára van.²²

Szapáry gróf átka

Szapáry grófról ez a rege járja. Amikor török fogságba került, a törökök azt kívánták tőle: átkozza még Magyarországot, akkor szabadon eresszék. Szapáry letérdet, főnizött az égre, oszt ezt mondta magyarul, amit a török nem értett meg: „Az Isten verje meg Magyarországot husfėti esővė, szentgyörgyi harmattá, pünkösdi záporrá!” Züte mondik, ha pünkösdkor esik, hogy „bétéjjesűt Szapáry átka”.²³

A magyar katona átka

Ěccėr a magyar katonát ěfokta a török. A magyar katona mindėg azon törte a fejit, hughyan szabadúhatna mėg, mer má mėgunta a rabságot. Ezt a török észrevette, oszt mėg jobban őrszta. Ěccėr aszonta nekije:

– Te, magyar, ěn elengedlek tėgėd, ha mėgátkozod a hazádat!

Aszonta a magyar:

– Azt is mėktehetėm! Hát... vergye mėg az Isten Magyarországot szentgyörgynapi harmattal!

– Ez nem elég! – mondta a török. – Mėg máshughyan átkozd mėg!

– Hát akkor verje mėg az Isten pünkösdi záporral!

Ez sė teccėtt a töröknek.

– Nem elég! Jobban kő mėgátkozni!

A magyar katona harmaccorra aszt monta:

– A kű törje mėg a buzáját!

– Így má elengedlek! – mondta rá a török. Oszt el is engedte.

Azuta se kėvánnyunk magunknak jobbat!²⁴

²² KORITSÁNSZKY 1902. 85. No 16.

²³ BERZE NAGY 1940. III. 287.

72 ²⁴ BERZE NAGY 1940. II. 592. No 24.

Az természetesen nyilvánvaló, hogy három szerb és három magyar népköltési szöveg alapján messzemenő következtetéseket levonni kockázatos a dolgozatomban felvillantott kérdés kapcsán. Ennek ellenére néhány következtetés mégis bizonyosnak tűnik. Ezek a következők lehetnek:

1. Az átokként megfogalmazott áldásformulák vitathatatlanul azonosíthatóak a magyar és a szerb népköltészetben is. Hogy ebben a pillanatban további változatokat nem tudok idézni ismert gyűjtésekből, az vagy a magam tájékozatlanságának vagy a gyűjtések elégtelenségének tudható be.

2. Fontos azonban annak megállapítása, hogy kváziátkok felbukkannak más-más népköltési műfajokban mint szövegszervező építőelemek. Az idézett példák alapján a szerb népköltészetben a szerelmi lírában, a magyar népköltészetben a prózaepikában, pontosabban a mondanaként fel-fogható szövegekben bukkannak fel a példák.

3. Bár a szerb szerelmi lírából idézett példaszövegek feljegyzésének helyét alig lehet megállapítani, biztosnak tekinthető, hogy széles körben (szélesebb körben) honos szövegtípusokról van szó, amelyek a délszláv nyelvterületen sok helyütt felbukkantak; a példák egyike például Raguzában (Dubrovnik), egy másik feltehetően a boszniai vagy hercegovinai törökös délszláv népi kultúra nyomait viseli magán. További szövegek az áttekinthetetlen délszláv népköltési anyagban bizonyára előkerülhetnek.

4. A bemutatott három magyar prózaepikai szöveg szerencsés módon három egymással határos dél-magyarországi megye területéről származik. Tolnai, somogyi és baranyai példákat mutattam be, igaz, továbbiakat nem is ismerek. Hogy azonban nem véletlen éppen e három egymással határos megye területe mint a szövegek származási helye, az történelmi adatokkal támasztható alá. A somogyi és baranyai példa a törökvilágot idézi, s nyilván ide vezethető vissza a tolnai szöveg is, amelynek elmondója bizonyára aktualizálta a szöveget, s a törökök helyett muszkákat mondott, amit indokolhat feljegyzésének és közzétételének ideje (1902). Ez egyébként a legősztövérebb változat a három közül, s a népköltészet hármassága helyett (a másik két változatban három „átkot” mondanak a török fogságban lévők) ebben mindössze egyetlen „átokszöveg” kerül megfogalmazásra. Hogy az említett három vármegye a török hódoltság része volt hosszú időn keresztül, az közismert, tehát egyáltalán nem véletlen, hogy ez a mondatípus éppen erről a területről dokumentálható.

5. Hogy a szerb és a magyar példák esetében is népköltési szövegekről van szó, azt alátámasztják a bennük előforduló motívumok. Nem lehet véletlen, hogy a magyar mondaszövegekben az „átkok” tartalmi jegyei ismétlődnek, ami a szövegeket egymás változataivá minősíti. A baranyai és

somogyi szöveg – azonos módon – pünkösdi esővel és Szent György-napi harmattal, mint „istencsapásával” átkozza Magyarországot, ezek közül az egyik Szent György-i esőként megőrződött a gyenge tolnai variánsban is. A másik elmaradt, aminek oka feltehetően az adatközlő feledékenységével értelmezhető. A három változat közül az egyik – mint utaltam rá – csupán egy „átkot” őrzött meg, a másik kettőben felbukkan még „átokként” a húsvéti eső csapása, valamint a búzát törő kő, vagyis a malomkő mint „átok”. Azt persze nem tudhatjuk, hogy a népköltészet hármassága a virtuális korai változatokban egyben azonos motívumokat megfogalmazó három „átkot” jelentett-e, de nem elképzelhetetlen. Ez viszont azt jelentené, hogy a somogyi és a baranyai változat is már a regresszió útjára lépett állapotban került feljegyzésre a 20. század harmincas éveinek derekán.

6. A szerb népi lírából bemutatott példaszövegek is hasonló megállapításokat tesznek lehetővé. Ezek esetében a képlet némileg bonyolultabb, hisz a nagylányok (eladó lányok) átokként megfogalmazott áldásai két irányban azonosítható motívumkörbe tartoznak. Az egyik motívumkör a leplezetlen szexuális (testi) igény és vágyakozás témakörében fogalmazza meg az „átkokat”, a másik ettől nem túl messze távolodva a vágyott férfi anyagi (vagyoni) gyarapodása irányában fogalmazza meg „átkait”. Az ide tartozó „átokformulák” ismétlődnek vagy nagyon közeliak a példaszövegekben, ami ugyancsak nem lehet véletlen, s egymás változataivá avatja az idézett lírai szövegeket. Mindezt az alábbiak igazolják:

Az első példaszövegben (*Átok atok után*) jellemző erotikus szituáció rajzolódik ki: a férjre vágyó eladó lány a folyópartnak éppen azon a részén vetkőzik meztelenre, hányja le testi ruháit a fűre, amelynek közelében a juhászlegény legeltet, s aki ezt megfigyelheti. A leány tehát provokál, tudva tudván, hogy a juhászlegény el fogja lopni valamelyik ruhadarabját. A fürdőzés után meztelenül partra lépő leány természetesen dühös „átkozódásba” kezd, azt is tudva tudván, hogy a juhászlegény figyelni és hallja szavait. Átkai kváziátkok, melyek a juhászlegénynek minden jót, anyagi és vagyoni gyarapodást kívánnak: gazdag jószágszaporulatot és gazdag gabonatermést. Ezek tehát voltaképpen áldást mondanak a legényre, ami mögött a leány reményei és várakozása húzódik meg. E reményeket és várakozásokat az „átkokat” meghalló anya, a juhászlegény anyja szóba is foglalja, amikor a maga „átkait” fogalmazza meg: leendő menyét lát a leányban, akit fia hazahoz, és egy éven belül utódot, neki unokát szül majd. Nem véletlen az sem, hogy a leány „átkai” a szaporulatra, jó termésre vannak kihegyezve, ami mögött a testiség, a szexualitás motívuma azonosítható. Mindezt a jelzett lírai népdal nagyon finom eszközökkel mondja ki vagy csak érzékelteti, bizonyítván a népköltészet magas szintű esztétikai

minőségét. Egy erotikus népdalokat tartalmazó horvát daloskönyvben²⁵ lapozgatva felbukkant egy változat, amely pontosan az itt taglalt átokká átalakult áldásokat és kívánságokat szemlélteti. A vers utolsó négy sora – a jelképeség szintjén – kétségbevonhatatlanul erotikus töltésű, nem véletlenül használja fel illusztratív szövegegyenként egy nemrégiben megjelent monográfia²⁶, amely a népköltészet erotikus és nevetséges vonatkozásait tárgyalja. Ez a verses szöveg eredetiben és magyar fordításban az alábbi:

*Majka Maru i bije i kara:
Kučko Mare, što si dosad stala?
Majko moja, na vodi sam bila,
Na vodi me zadržao Janko.
Kuni, majko, i ja ću ga kleti:
Dabogda ga majka poželila,
Poželila, ja ga zaželila;
Dabogda mi bolom bolovao,
Prsi moje jastuci mu bili;
Dabogda mu usta ogorčala,
Na usmama ih mojim posladio;
Dabogda mu dorat pobisnio,
U mojoj se štali odbisnio;
Dabogda mu pinom zapinio,
O moje se runo otirao!²⁷*

*Marát anyja szidja és pofozza:
Szuka Máro, ily soká hol voltál?
Édesanyám, a vízparton voltam,
És a víznél Janko visszatartott.
Átkozd, anyám és én is átkozom:
Adja Isten, anyja epekedjen,
Epekedjen, én meg megkívánjam;
Adja Isten, hogy megbetegedjen,
A keblemen párnára találjon;
Adja Isten, hogy megkeseredjen,
Az ajkamon édességre leljen;
Adja Isten, lova megvaduljon,*

²⁵ MRDULJAŠ (prired.) 1980.

²⁶ KARANOVIC–JOKIĆ 2009. 19.

²⁷ MRDULJAŠ (prired.) 1980. 6. No 2.

*Istállóban hogy megszelídüljön;
Adja Isten, a habok kiverjék,
A gyapjamban hogy megtörülközzék!*²⁸

Ugyanezek a gazdagságra és gyarapodásra utaló motívumok figyelhetőek meg egy másik szerb lírai dalban, azzal, hogy annak a szövegnek motivációs rendszere lényegesen szegényesebb. Ezt a szöveget terjedelmesebb volta miatt nem fordítottam magyarra. Ebben a lírai népdalban a lányhoz tétován közeledő fiatalembert maga a lány hívja magához, amikor anyja elalszik, s az jön is, de elfelejti vadászsólyma lábáról levenni az aranyos csengettyűket, melyeknek hangjára az anya felébred, s akkor kezdődik a legény átkozása:

*Ko loṽ lovi oko dvora moga,
loṽ lovio, nogu salomio!
Jer ja nemam šćercu od udaje,
no malahnu od deset godina.
Al đevojka majci govoraše:
Kuni, majko, obje da kunemo!
Crn mu obraz – ka na gori sunce!
Sve mu polje prekrilile ovcе!
Rodila mu bjelica šenica!
A ja, majko, do godine sina!*²⁹

*Ki vadászik az én házam körül,
Ha vadászik, törné ki a lábát!
Nekem nincsen még eladó lányom,
Csak gyengécske, alig tízesztendős.
Ám a leány így beszélt anyjának:
Átkozd, anyám, mindketten átkozzuk!
Sötét legyen az egész arcéle!
Mint a hegyen ahogy a nap felkél!
A mezejét lepjék el a birkák!
Teremjen a földjén gabonája!
Esztenőre fiat szüljek néki!*³⁰

²⁸ Saját fordítás.

²⁹ KARADŽIĆ 1977. 273. No 530.

³⁰ Saját fordítás.

A leány tehát ugyanazt kívánja „átkaival”, mint az előbb idézett példában. Anyja átka persze igazi átokformula („törné ki a lábát”). Maga a példaszöveg (címe: *A leány átka*) egyébként sajátos dokumentuma a szinkretizmusnak: a lányhoz tétován közeledő fiatalember „udvart” kíván építeni, hogy közelebb kerüljön a „nagyon szép” leányhoz, közben vadász-sólyommal vadászik. Ez a világ a középkort idézi, mégpedig az előkelő nemesi világot, s ezzel éles ellentétben van a leányka vágyvilága, mely a paraszti értékrendet jeleníti meg: a gyarapodást és gazdagságot a jószág szaporaságában és a gabonatermés bőségében képzelel el. Az a benyomásom, hogy egy korábbi (korai) népdalszöveghez csapódott hozzá a későbbi, kváziátkokat tartalmazó részlet.

Előkerült ennek a szerb lírai népdaltípusnak még egy változata, amelyben a házasságra vágyó leány látszólag átkok özönét zúdítja a fiatalemberre, közben kváziátkokról van szó, amelyek a vágyott jövőbeli anyagi (vagyoni) gyarapodását fogalmazzák meg áldás formájában. Ebben a variánsban a motivációs helyzet úgy fogalmazódik meg, hogy a táncoló (körtáncot járó) legény az ugyanabban a táncban részt vevő leánynak úgy fejezi ki közeledési szándékát, hogy a tánc hevében „véletlenül” odakap, és elszakítja a lány dukátokból kirakott nyakláncát. A lány reakciója erre, hogy a maga módján csatlakozik anyja átkozódásához:

*Kuni, majko, i ja ću ga kleti;
Crn mu obraz kao žarko sunce,
A gr'oce kao mjesečina,
Tavnica mu moja njedra bila,
Tri put mu se ovce hiljadile,
Tri put ovce, četiri jaganjci,
A čele mu nebo premrežile,
A koze mu goru salomile,
A krave mu selo preglušile,
Čobani se igre naigrali.³¹*

*Átkozd anyám, én is megátkozom;
Mint a napfény, képe sötét legyen,
Toroka pedig mint a holdvilágé,
Tömlöcévé az én ölem váljon,
A juhái háromszor elljenek,
A juhái, bárányai négyszer,*

³¹ PRODANOVIĆ 1925. 60–61. No 81.

*Méhecskői eget behálózzák,
Kecskői meg hegyet legázolják,
Marháit meg a falut felverjék,
A pásztorok maguk kitáncolják.*³²

Ebben a szövegben az átoknak álcázott áldások sokkal nagyobb sorozata fogalmazódik meg, mint az eddig idézett dalokban, bár az „átkok” egy része ismétlődik.

Egyébként ez a változat és a főntebb teljes szövegében idézett (és magyarra fordított) másik két lírai népdal (a *Mara átka* és a *Zejna átka*) még egy tanulsággal szolgál. Ebben a három változatban valami egészen más felfogása jelenik meg a „széptevésnek”, mint az előbbieken részletében idézett és tartalmilag ismertetett variánsban. Úgy is mondhatnánk, hogy a potenciális jövőbeli legény közeledési szándékát balkáni felfogás szerint férfias akcióval fejezi ki: felzavarja a vizet a vásznat fehéríteni menő eladó lány előtt, kertjében kitepi a virágokat, és összetúrja a hímző lány selyemszárait, tánc közben elszakítja a lány nyakláncát. A lírai dal hősnője ezt érti, és a maga módján válaszol is rá: átkozza a „gonosztett” elkövetőjét, átka azonban voltaképpen áldást mond a potenciális jövőbelire, anyagi és vagyoni gyarapodást kíván neki. Az utolsóul idézett „átkok” között beszüremlettek a testiségre vonatkozó kváziátok-szövegek is.

A „széptevésnek” ez a módja éles ellentétben áll azzal a szöveggel, amelyben a közeledni próbáló fiatalember a vágyott leány közelében „udvart” kíván építeni, ruházatát feketére kívánja festeni, s közben sólymával vadászik a lány közelében, szerelmében epedve. Ez az epekedő szerelmi vallomás a középkori nőtisztelet nyomait viseli magán, s teljesen idegen a bemutatott többi lírai dalban szereplő balkáni közeledésmód akcióitól. Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a *Leány átka* című változat bevezető, látszólagos motivációs része teljes kollízióban áll az ének második részével, amely a leány „átkait” tartalmazza. Ez a változat máskülönben az egyetlen az itt bemutatottak közül, amelynek feljegyzési helyéről a közzétevő Vuk Karadžić adatot közöl. A cím alatt az is szerepel, hogy *Od Dubrovnika*, vagyis *Raguzából való*. Ez nagyon fontos adat, hisz ennek a városnak környékén bukkant rá Valtazar Bogišić a bugaršticáknak nevezett hosszúsoros énekek nagyobb részére, melyek a középkor világát idézik, s alapvetően eltérnek verselési és tartalmi tekintetben a délszláv népköltészetben később egyeduralkodóvá váló szerbus manier (epikus tízes, deseterac) versmértékében megvalósuló epikus és lírai népköltészettől, amelynek sorába idézett szerb népdalaink is tartoznak.

A másik két bemutatott szerb lírai népdal (a *Mara átk*a és a *Zejna átk*a) szövegében az „átkok” a leányok testi vágyakozásának kifejezői. Az egyik szövegben csak a lány átokká álcázott vágyai fogalmazódnak meg, a másikban (*Mara átk*a) az anya és a lány átkozódása egymással párhuzamosan, szinte egymással felelve olvasható: az anyai átok valós, a leányé kváziátok. A két szerb példaszövegben a kváziátkok egy része azonos megfogalmazású, ami arra vall, hogy e lírai dalok egymás változatai.

7. A bemutatott és érintőlegesen értelmezett szerb és magyar példák azt sugallják, hogy a szerb lírai népköltészetben és a magyar népi prózában (mondakincsben) a tárgyalt alkotásoknak gazdag változatsora létezhetett, s nem is biztos, hogy kizárólag az említett két népköltési műfaj keretében. Nem lehetetlen, hogy a magyar népköltési gyűjteményekben ott lappanganak a változatok, csupán eddig nem figyelt fel rájuk senki, főleg az alig kutatott magyar átokkultúra alig ismertsége miatt.

8. Ha ennek a tájékoztató szándékú dolgozatnak nem is lesz más eredménye, mint felszínre hozni az eddig ismeretlen vagy lappangó változatokat, illetve felhívni a figyelmet a tárgyalt kérdéskörre, máris érdemes volt közzétenni.

Irodalom

BERZE NAGY János

1940 *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Pécs

JUNG Károly

2009 Köznapi és parlamenti átkok. A recens balkáni (szerb és montenegrói eredetű) átokkultúra néhány jelenségéről és irodalmáról. *Híd* 73(2009) No 11–12. 23–48.

KÁLMÁNY Lajos

2009 *Magyar hitvilág*. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Péter László. Szeged–Pécska

KARADŽIĆ, Vuk St.

1977 *Srpske narodne pjesme*. Knjiga prva. Beograd

KARANOVIC, Zoja–JOKIĆ, Jasmina

2009 *Smehovno i erotsko u srpskoj narodnoj kulturi i poeziji*. Novi Sad

KNEŽEVIĆ, Milivoje V. (izbor)

1957 *Antologija narodnih umotvorina*. (Srpska književnost u sto knjiga 7.) Novi Sad–Beograd

KORITSÁNSZKY Ottó

1902 Tolnamegyei népbabonák. *Ethnographia* 13(1902) 84–86.

- MRDULJAŠ, Igor (priređio)
 1980 *Kudilja i vreteno*. Erotske narodne pjesme. Zagreb
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
 1977 *Magyar Néprajzi Lexikon I*. Budapest
- PERIĆ, Dragoljub
 2006 Kletva: poetska vrsta i(li) retorički žanr. In: *Žanrovi srpske književnosti. Zbornik broj 3*. Novi Sad, 2006. 67–85.
- PEŠIĆ, Radmila–MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, Nada
 1984 *Narodna književnost*. Beograd
- PÓCS Éva (szerk.)
 2004 *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest
- PRODANOVIĆ, Jaša
 1925 *Ženske narodne pesme*. Antologija. Beograd
 1932 *Naša narodna književnost*. Beograd
- SAMARDŽIJA, Snežana
 2007 *Uvod u usmenu književnost*. Beograd
- SOLYMOSSY Sándor
 1943 A kimondott szó varázsereje. In: *A magyarság néprajza IV. Szellemi néprajz II*. Budapest, 1943. 322–324.
- VOIGT Vilmos (szerk.)
 1998 *A magyar folklór*. Budapest
- ŽIVKOVIĆ, Dragiša (gl. urednik)
 1992 *Rečnik književnih termina*. Drugo izdanje. Beograd